

ELŐSZÓ

Székelyföld és népének története, hasonlóan a világ bármely vidékének történetéhez, nem pusztán a történészek és a rokontudományok művelőinek belügye. Ennek jegyében munkánkat elsősorban az egykori Székelyföld mai lakóinak szántuk, miközben tudatában voltunk annak, hogy a térség története napjainkban sem csupán őket érdekli. Nem feledkezhetünk meg egy sokkal távolabbi, a Székelyföld határait messze meghaladó körről, hiszen az itt élő, szülőföldjük, közvetlen környezetük felé érthető kíváncsisággal forduló százazreken túl innen elszármazottak vagy a régió története iránt érdeklődők hosszú sora él a világ minden részén. Napjainkban gyakran előfordul, hogy az érdeklődők lényeges kérdéseikre csak hiányos, töredékes választ kapnak a rendelkezésükre álló szakirodalomból és az ennek periferiáján felgyülemelő hiedelmek egyvelegéből, holott az 1989 óta eltelt negyedszázad sok lehetőséget adott az érdemi, nagy hagyományokra visszatekintő kutatómunka megújulására. Ez részben a könyvtárak, a levéltárak és a különféle közgyűjtemények megnyitásának, új módszerek meghonosításának, részben egy új szakembernemzedék színre lépésének és kibontakozó tudományos teljesítményének köszönhető. A régebbi, egyébként is egyre inkább elavuló munkák ma már szinte hozzáférhetetlenek a szélesebb olvasóközönség számára, a forrásokat eredeti nyelvükön csak nagyon kevesek képesek olvasni és megfelelően értelmezni, így modern, mérvadó művek híján sok téveszme is reneszánszát élheti. Ezért is vált időszerűvé egy korszerű Székelyföld-monográfia elkészítése.

Erre, több körülmény szerencsés egybeesése nyomán, most kerülhetett sor. A háromkötetes munka azt a meggyőződést tükrözi, hogy a tudományos ismeretek összefoglalása túlmutat a kutatói érdeken, a múlt jobb megismerése, az ehhez szükséges tágabb kitekintés és átfogó szemlélet ugyanis e vidék jövőbeli boldogulása szempontjából is fontos. A mítoszmentes, de múltjához és értékeihez feltétlenül ragaszkodó önismeret sokat segíthet egy közösség szellemi összetartozásának megőrzésében. Erre ösztönöznek a Székelyföld kivételesen gazdag természeti adottságai és tárgyi emlékei egyaránt, az épített örökség számtalan értékes részletével, amelyek a nagy európai folyamatokat is tükrözik a maguk módján. A munka címének megválasztását hosszas mérlegelés előzte meg. Sok érv szólt *A székelyek története* cím mellett is, de a székelyek által lakott régió történeti súlya nagyobbak tűnt, és konkrét, bár az idők folyamán változó keretet kínált. Természetesen az egykori Székelyföld és környéke nem székely, illetve nem magyar lakói is nyomot hagytak e vidék történetében, ezt azonban a gyér forrásanyagra vagy a hiányos szakirodalomra támaszkodva nem mindenkor lehetett részletesen bemutatni.

A Székelyföld története cím ugyanakkor szűkösnek bizonyul, ha a magyar honfoglalásig vagy éppen korábbra visszatekintő előzményekről, Dél-Erdély székely nyelvjárást beszélő szórványfalvairól, a gyimesi és hétfalusi „csángókról”,

a bukovinai székelyekről és 20. századi dunántúli maradékaikról vagy a nagyvilágba kivándorolt székelyekről, netán a székely önazonosságtudat általánosabb kérdéseiről esne szó. Ezt a dilemmát a szerzők természetesen igyekeztek feloldani, és a székelyföldi viszonyok tárgyalása közben nem feledkeztek meg a szélesebb tekintéstről sem. A címválasztás egyértelművé teszi, hogy a munka egy sajátos jogállású népesség régióját, annak évszázadokon átívelő közösségi, intézményesülési viszonyait kívánja bemutatni úgy, hogy a szerzők a helyi részleteket a lehetőségek szerint a tágabb erdélyi, magyarországi/romániai és ezen is túlmutató nemzetközi folyamatokba próbálták illeszteni. A mű alapvetően azon intézmények, viszonyok, külső és belső folyamatok feltárását tekinti fő céljának, amelyek a székelyek földjét Székelyföldre tették és azt napjainkig fenntartották.

Székelyföld az Árpád-kortól a 16. század elejéig a Magyar Királyság része volt. A székelység a mohácsi csatavesztést (1526) követő országszakadás nyomán fokozatosan önállósuló Erdélyi Fejedelemség államalkotó rendi nemzetei közé tartozott. A különálló fejedelemség megszűnése után a magyar király Erdélyt és Székelyföldet a magyar Szent Koronához tartozás okán csatolta ismét a Habsburg Monarchiához. Az Osztrák–Magyar Monarchia bukását követően Románia részévé vált, majd néhány falu kivételével rövid ideig, 1940–1944 között újból Magyarországhoz tartozott. Természetesen maga a Székelyföld fogalma, kiterjedése is változott az Árpád-kori dél-erdélyi szállásterületektől az 1330-as évek egyházi közigazgatásán át a 16. századi Erdélyi Fejedelemségen belüli összeírásokig, amikor a székely székek más kiterjedéssel bírtak, mint a 18. század végi, 19. századi régió. Az 1876. évi közigazgatási egységesítés, de még inkább az 1918. évi és az 1940. évi impériumváltás után Aranyosszék már csak a „történeti Székelyföld” kategória része lett, míg az ötvenes évektől a „jelenkori Székelyföld” alatt a Magyar Autonóm Tartományt, az utóbbi évtizedekben pedig döntően csupán Hargita és Kovászna megyét értik.

A régió történetének kulcsfogalma a katonai szolgálat, mivel ebből származtak az itteni sajátos szabadságjogok az Árpád-kortól a Habsburg-korig. A szabad székelység jelentős része a 16. században jobbágygá lett, a következő évszázadban részben visszanyerte szabadságjogait, majd a 18. században egy részük a határon innen intézményrendszer részévé vált. Ehhez társult egy másik történeti sajátosság, a széki közigazgatási szervezet, amelyben a székely autonómia kialakult jogrendszerre működött a 14. századtól 1876-ig. A falvak, mezővárosok, székek rendszere alkotta a székelyföldi öngazgatást, amelynek működését kialakult jogszokások szabályozták.

A középkori székelység kiváltságos státusa, társadalmának egész konstrukciója eszményi katonai demokrácia gyanánt élt a köztudatban, és sokak számára így él ma is. Az idealizáló történeti emlékezet a székely kiváltságokra is mint egyedi és társtalán jelenségre tekint, jóllehet közismertek ezek egykorú analógiái: a magyarországi jászok, kunok, szepesi „lándzsás nemesek”, hajdúk, illetve a foga-rasföldi, bánsági, Kővár-vidéki román parasztközösségek autonóm jogai. A felsoroltak közül mindegyik kiváltságos csoport rendelkezett specifikus regionális és csoporttudattal, amelynek fő tartóoszlopait kiváltságai képezték. Minél szilárdabbak voltak ezek, mennél tovább sikerült őket megőrizni, annál tartósabb volt a tudati elkülönülés is a térség egyéb csoportjaitól.

Az 1790 utáni időszakban fennmaradt az a sajátos kettősség, amelynek keretében a székelyek modern, polgári értelemben a magyar nemzethez tartozónak vallották magukat, de továbbra is beszéltek a székely nemzetről mint kiváltságos rendi nációról. A „székely nemzet” mint rendi formáció és mint fogalomhasználat azonban az 1848. évi forradalom idején megszűnt, mert a székelység 1848-ban, az agyagfalvi gyűlésen lemondott kiváltságos rendi státusáról, kijelentve, hogy „jogban és kötelezettségben a székely földnek [...] minden polgára egyenlő”. A székelyek magyar nemzet tudatának gyökerei értelemszerűen korábbiak, idézzük Kőrösi Csoma Sándort, aki úgy jellemezte önmagát, hogy a „székely nemzetség szülőltje”, amely „a magyar nemzet része”.

A dualizmus korában a „székelykérdés” összefonódott a régió modernizációs útkeresésével. Az archaikus közösségek felbomlása, az urbanizáció és az iparosodás megkérdőjelezte, a térség relatív túlnépesedése és az elszegényedés az országos politikában is fontos témává vált, amelyre a válasz a fokozott állami beavatkozás volt.

A 19. század végétől mind a magyar, mind a román nemzetépítésben kiemelt szerepet kapott a Székelyföld. Az 1918. évi impériumváltás után – miközben a társadalmi-gazdasági modernizációs problémák változatlanok maradtak – az új keretek között a román nacionalizmus fő célja az ország etnikai alapú átrétegzése, nemzeti homogenizációja lett, és ebben az erdélyi városok mellett a Székelyföld vált a legfontosabb célterületté. Az 1940. évi visszacsatolás után a régió infrastruktúrális és művelődési, szervezett fejlesztése a magyar nemzetépítés számára vált kiemelten fontos társadalomszervezési modellé. A romániai államszocializmusban a Székelyföld autonóm tartományi státusa kezdetben egyfajta „üvegházat” hozott létre, ahol érvényesülhettek az anyanyelv-használati jogok, miközben ezek Erdély más, magyarok lakta területein éppen leépültek. A Ceaușescu-korszakban, a hetvenes évek első felétől a „magyar megyék” városai elrománosításának programja és a régió beruházási, fejlesztési forrásainak csökkenése lett a meghatározó.

Az 1989. évi fordulat, majd az ezredforduló korától a székelyföldi magyar politikai jövőképet egy magyar többségű autonóm régió kiépítése és intézményesítése határozta meg. Ezzel együtt a megerősödő magyar azonosságtudat, egyben a székely identitás valós és mitikus elemeire, a regionális reprezentáció régi és frissen alkotott kellékeire is alapozó önkifejezése tartós része lett az emlékezet- és történelempolitikának. A mai Székelyföld legfőbb sajátossága, hogy Románia közepén található egy 12-13 ezer km²-nyi tömbmagyar terület 810 ezer fős lakossággal, amelynek 72 százaléka – 2011-ben 581 ezer fő – magyar nemzetiségűnek vallotta magát, míg 23 százaléka románnak.

A szerzők Székelyföld történetét az újabb kutatási eredményeket összegezve és a további elvégzendő munkákat felmérve kívánták bemutatni. A sokféle szempont-ra egyszerre figyelő szöveg értelemszerűen nem lehet teljes körű, az olvasó számos kérdésre nem kaphat részletes választ, vagy azért, mert nem állnak a rendelkezésünkre releváns forrásadatok, vagy a kutatás hiányosságai miatt. A *Székelyföld története* összeállításakor a kötet szerzői, miként ez az ilyesféle összegző munkák esetében lenni szokott, részben saját, részben más kollégák által az elmúlt évtizedekben folytatott forrásfeltárással és alapkutatással támaszkodhattak. A szerzők külön célzott kutatásokat csak olyan elengedhetetlen rész kérdésekben

folytathattak, ahol az alapadatok is hiányoztak, például a két világháború közötti közigazgatás esetében. A szerzők törekvése az 1986-ban megjelent háromkötetes *Erdély története* célkitűzéséhez hasonlóan az volt, hogy a mitikus elemek túlhangsúlyozása vagy a politikai törekvéseket legitimáló megközelítések helyett a tárgyyszerűsége, a hiteles adatokra és az átlátható, korrekt elemzésre helyezték a hangsúlyt. Az egyes részterületeket feltáró, szakmai konszenzust élvező megállapítások rendszerezésekor többször is előfordult, hogy egy-egy vitatott kérdésben eltérő, párhuzamos megközelítésekkel találkozhatunk, például az „eredet” és a korai történet esetében. Ennek oka a rendkívül hiányos, töredékes forrásanyagban rejlik, amely több alkalommal is eltérő értelmezésekre nyújt lehetőséget; amiben a szerzők következetesen egységes álláspontot követtek, az a túlzó, elfogult vagy éppen sértő megállapítások kerülése volt. Természetesen a sok fehér folt felszámolása során vitatható megállapítások is születhettek, ezek tisztázása, pontosítása a további kutatás feladata marad.

A Székelyföld és a székelység történetének a szakirodalomban mai napig leginkább taglalt része az eredetkérdés és ezen belül – a 20. század eleji cáfolatok ellenére – a hun származás mítosza. Megjegyzendő, hogy erről 1829-ben korához képest meglepően jól dokumentált, reális szemléletű munkát írt Kállay Ferenc (*Historiai értekezés a' nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a' régi időkben*). A régióról kialakult képet a magyar közgondolkodásban Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című, 1868–1873 között megjelent hatkötetes munkája határozza meg, amit 1889-ben *Torda város és környéke* egészített ki, Aranyosszék leírásával. A régió tudományos igényű történetének megírását 1874-ben Kolozsvárt kezdeményezték, és a gróf Mikó Imre vezette bizottság Szabó Károly egyetemi tanárt bízta meg a munkával. Ő azonban a *Székely Oklevéltár* kiadására és az eredetkérdés körüli vitára koncentrált, így halála után Szádeczky Kardoss Lajos folytatta a munkát. Utóbbinak *A székely nemzet története és alkotmánya* című munkája – az általa tervezett és részben kidolgozott szintézis méreteiben igencsak zsugorított változata – 1927-ben jelent meg Budapesten. Ez a kezdetektől az első világháborúig dolgozta fel a székelység dokumentálható intézménytörténetét. Tehát az eredetkérdésről és a honismereti leírásról az intézménytörténetre tevődött át a kutatás súlypontja. A kiváló szász jogtörténész, Hans Connert ezt az irányvonalat alapozta meg a század elején megjelent műveiben: *A székelyek alkotmányának története különösen a XVI. és XVII. században* (1901), majd ezt követően *A székelyek intézményei a legrégebbi időkől az 1562-iki átalakulásig* (1906) című kötetében. A jogtörténeti-intézménytörténeti alapkutatások sorába illeszkedett Bónis György *Magyar jog – székely jog* című, máig alapvető műve, amely 1942-ben jelent meg. A két világháború között további három vállalkozás reprezentálta a tágabb értelemben vett Székelyföld-kutatásokat. A Csutak Vilmos szerkesztette *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára* 1929-ben jelent meg Sepsiszentgyörgyön, és a két kötet jó néhány tudományterület addigi eredményeit foglalta össze. A Székelyudvarhelyen Bányai János szerkesztette *Székelység* című, 1931–1944 között megjelent havilap a tudományos ismeretterjesztés jó példája. A Magyarországon 1939–1940-ben publikált, Rugonfalvi Kiss István szerkesztette háromkötetes *A nemes székely nemzet képe* című munka első, történeti kötetét

Roska Márton és a szerkesztő történész jegyezte, míg a második kötetben a földrajzi, társadalmi-gazdasági leírás (álneves) szerzői Erdélyben élő neves szakemberek. Ennek ellenére a kötet a kor tudományos színvonalának már nem felelt meg. Az 1940–1944 közti időszakban alapvetően Erdély előző két évtizede és a vegyes lakosságú területek nemzetiségi viszonyai kerültek a kutatások előterébe.

1945 után elsősorban helytörténeti szinten folyhattak Romániában a Székelyfölddel kapcsolatos tudományos kutatások. Átfogó munkának a szocializmus évtizedei nem kedveztek, különösen nem a Székelyföldön. A kevés kivétel a Kriterion Könyvkiadó merész kezdeményezése nyomán láthatott nyomdafestéket, így 1979-ben a Benkő Samu, Demény Lajos és Vekov Károly által szerkesztett *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei* című kötet. Ebben többek között Jakó Zsigmond, Borbáth Károly, Demény Lajos, Egyed Ákos, Imreh István, Pataki József és Magyar András közölt számos kérdésben új adatokra épülő tanulmányt. Minden nehézség ellenére 1983-ban Demény Lajos és Pataki József elindította a Székely Oklevéltár új sorozatát, amelyben 1989 előtt három fontos kötet is megjelent. Ugyancsak kiemelkedő jelentőségűek Imreh Istvánnak a „rendtartó” és „törvényhozó székely falut” bemutató kötetei, Benkő Samu „Murokországról” szóló kistáj-monográfiája, Egyed Ákos könyve Háromszék 1848–1849. évi önvédelmi harcáról, amelyek nem pusztán szakmai körökben találtak pozitív visszhangra, hanem az identitástudat megőrzésében is fontos szerepet játszottak. Az 1989 utáni Székelyföld-szakirodalmat előbb a reprint és ismeretterjesztő irodalom, majd az újraéledő székelyföldi múzeumi, könyvtári, közművelődési, később – az ezredfordulótól – az új felsőoktatási intézmények, a helyi könyvkiadók egyre színvonalasabb kiadványai, a témakörben sorra születő doktori dolgozatok, konferenciakötetek határozták meg. Ezek historiográfiai számbavételére és értékelésére jelen munkánk nem vállalkozhatott, de a *Székelyföld története* egyes köteteinek irodalomjegyzékében jelentős részük megtalálható.

A monográfia több tekintetben is széles körű kutatói összefogás eredménye, sok szerző megszólaltatásával és több nézőpont bemutatásával. Miután a munka nemcsak a szakembereknek, hanem a székelység múltja iránt érdeklődő művelt nagyközönségnek is szól, fontosnak tekintettük, hogy a mondanivalót világos, közérthető fogalmazásban tárjuk az olvasó elé. A lábjegyzetek és a szakirodalmi hivatkozások azok segítésére készültek, akik az egyes kérdésekről többet szeretnének tudni, de a szöveg a tudományos apparátus mellőzése esetén is megfelelő tájékoztatást nyújt. Ezen túlmenően arra is törekedtünk, hogy a rendelkezésünkre álló változatos források részletes képi megjelenítésével is gazdagítsuk a kötetet. Ugyanezt mondhatjuk el a közzétett térképmelléletekről és táblázatokról is. Ezzel a szokásosnál bővebb és frissebb illusztrációs anyaggal azt kívántuk elérni, hogy képeink a szöveget kiegészítő, velük egyenrangú beszédes források legyenek, amelyek a Székelyföld különböző korszakait és vidékeit lehetőség szerint arányosan képviselik. A kollektív monográfia velejárója, hogy a források idézésénél a sok szerző vagy az eltérő szempontú megfogalmazások miatt gyakoriak az átfedések és az ismétlések – ennek a jelenleginél szigorúbb megrostálása az egyes szövegek értékét csökkentette volna. Miközben a szerkesztők törekedtek egy

kiegyensúlyozott összkép létrehozására, nem akarták a tudományosság kárára erőszakosan egységesíteni a szöveget.

Munkánkat három kötetben publikáljuk. Az első kötet a kezdetektől az 1562. évi székely felkelésig tárgyalja a régió és lakosságának történetét. Ebben a kötetben az írott források jelentős hiánya teszi indokolttá a régészeti és az építészettörténeti kutatások nagymértékű bevonását. A második kötet az Erdélyi Fejedelemség korától 1867-ig, Erdély és Magyarország uniójáig dolgozza fel Székelyföld változó viszonyait. A harmadik kötet pedig az 1990. májusi parlamenti választásokig foglalja össze a virtuálisan Székelyföldnek tekintett, az állami hovatartozását és közigazgatási viszonyait többször változtató terület történetét. Az elmúlt negyed évszázad történetéről még csak kitekintésre sem vállalkozhattunk, mert az utóbbi évtizedek nagyszámú komplex regionális politológiai, szociológiai, közgazdasági kutatása ellenére a helyi társadalmak politikatörténete és Románia „Székelyföld-politikája” a források szintjén is feltáratlan.

Egy új székely történet megírásának gondolatát még 2008-ban vetette fel Bunta Levente, Székelyudvarhely frissen hivatalba lépett polgármestere, majd sorozatos egyeztetések után 2011-ben a munka tényleges előkészítése is elkezdődött, annak a szakmai bizottságnak a közreműködésével, amely szerkesztőbizottságként az elkészült munkát is jegyzi, Egyed Ákosnak, az MTA külső tagjának a vezetésével. Az ötletet felkarolták és megalapozásában fontos szerepet vállaltak Balaton Péter és Kása Csaba. A Székelyudvarhelyről kiindult vállalkozás sikere érdekében kutatók, egyetemi oktatók és a székelyföldi múzeumok szakemberei fogtak össze; a 22 szerző munkáját a szerkesztőbizottság, a Haáz Rezső Múzeum, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja koordinálta, a zökkenőmentes kiadást az Erdélyi Múzeum-Egyesület segítette. A szerzők nevét a tartalomjegyzék tünteti fel, mindig az általuk írt fejezet legmagasabb címszintjén, az egyes alfejezeteknél csak a további szerzők szerepelnek.

A szerzők kiválasztása és felkérése a szakmai előkészítő bizottság feladata volt. A leendő munkatársak között idősebb, ismert szakemberek és fiatal kollégák egyaránt helyet kaptak, erdélyi és magyarországi műhelyekből, alapvető kritériumként a szakértelmet és a kényszerűen rövid határidők iránti elkötelezettséget is szem előtt tartva. Fontos hangsúlyozni, hogy sem a kezdeményező Polgármesteri Hivatal, sem pedig az előkészítő szakmai bizottság nem kívánta központi akarral meghatározni a munka tartalmát, illetve szellemét, és természetesen aktuálpolitikai elvárásokat sem fogalmazott meg. Egyetlen határozott kívánsággal találkoztunk Bunta Levente részéről, hogy az *Erdély története* három kötetével összevethető komoly monográfia szülessék, lehetőség szerint a legjobb szakemberek bevonásával, tekintélyes történészek lektori munkájával hitelesítve. A részletek folyamatosan formálódtak az egymást követő szerkesztőbizottsági üléseken, a Székelyudvarhelyen szervezett konferenciákon és – legalább ekkora intenzitással – az egymással egyeztető szerzők párbeszéde nyomán. Az érdemi szerzői munka is külső megkötöttségek nélkül folyt, ahol az iránytű az egyes szerzők tudományos meggyőződése és etikai érzéke volt. Komolyabb beavatkozásokra csak stílári és helyesírási okokból, illetve a lektorok javaslatára került sor.

Az egyes fejezetek szerzői mondandójuk alátámasztása vagy olvasmányossá tétele érdekében számos esetben idéznek kiadatlan vagy a 18–21. század folyamán – különféle helyesírási és forrásközlési szabályzatok alapján, emiatt igen vegyes írásmóddal – kiadott forrásokat, továbbá a régi szakirodalom hasonló módon egyenetlen szövegezésű megállapításait. Ez a sokféleség hosszas magyarázat nélkül érthetetlen és követhetetlen lett volna, ezért azt a szerkesztési elvet követtük, hogy az idézett szövegrészletek az eredeti stílus és a szerzőre jellemző szófordulatok megtartásával a mai helyesírás szabályai szerint szerepelnek, ezzel is elősegítve az olvashatóságot. A betűhív – és emiatt sokszor nehezen is olvasható, érthető – eredeti szöveget az aziránt érdeklődők a megadott hivatkozások alapján könnyen azonosíthatják és elolvashatják.

A kéziratok már elkészültek, és az olvasószerkesztői munkálatok is nagyrészt befejeződtek, amikor a magyar helyesírás szabályainak új, 12. kiadása megjelent. A kötetek szövegeit az új szabályoknak teljesen megfelelő ismételt javítással – részben a szabályok ajánlás jellege és az érvényesítésükre fennálló türelmi idő miatt is – nem alakítottuk át, mert a megjelenés kitűzött határideje ezt nem tette lehetővé.

A kötet szerkesztői itt mondanak köszönetet az alábbi intézmények nagylelkű támogatásáért, az illusztrációk rendelkezésre bocsátásáért: Balatoni Múzeum (Keszthely), Csíki Székely Múzeum (Csíkszereda), Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány (Marosvásárhely), Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum (Kolozsvár), Erdélyi Unitárius Egyház (Kolozsvár), Érseki Simor Könyvtár (Esztergom), Haáz Rezső Múzeum és Tudományos Könyvtára (Székelyudvarhely), Hadtörténeti Intézet és Múzeum (Budapest), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Iparművészeti Múzeum (Budapest), Kézdivásárhelyi Református Egyházközség (Kézdivásárhely), Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Kováts Fényképészet (Székelyudvarhely), Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest), Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjtemény (Budapest), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Molnár István Múzeum (Székelykeresztúr), Néprajzi Múzeum (Budapest), Örmény Apostoli Kormányzóság (Szamosújvár), Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Bécs), Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár (Budapest), Románia Nemzeti Levéltárának Kovászna Megyei Hivatala (Sepsiszentgyörgy), Románia Nemzeti Levéltárának Maros Megyei Hivatala (Marosvásárhely), Románia Nemzeti Levéltárának Szeben Megyei Hivatala (Nagyszeben), Románia Nemzeti Levéltárának Hargita Megyei Hivatala (Csíkszereda), Székely Címer-, Pecsét- és Zászlótörténeti Munkacsoport (Székelyudvarhely), Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Tarisznyás Márton Múzeum (Gyergyószentmiklós), Teleki-Bolyai Könyvtár (Marosvásárhely).

Köszönetet mondunk azoknak a szerzőknek, kutatóknak és fényképészeknek, akik saját, nem ritkán művészi értékű felvételeik és rajzaik rendelkezésünkre bocsátásával segítették azon igyekezetünket, hogy az olvasók számára új, eddig

kevésbé ismert vagy látott, informatív képanyagot tudjunk összeállítani: Balázs Ödön, Bartalis Imre, Benkő Elek, Bicsok Zoltán, Bordi Zsigmond Loránd, Csikány Tamás, Czajlik Zoltán, Daczó Katalin, Demeter Csanád, Demeter István, Demjén Andrea, Derzsi Júlia, Domokos Levente, Égető Albert, Fodor János, Geréb Ibolya, Gyöngyössi János, Györfi Zalán, Hegedűs Enikő, Hermann Róbert, Hilda Fialová, Kovács András, Kuthi Lázár, Mihály Ferenc, Mihály János, Mudrák Attila, Nagy Gyöngyvér, Nagy József, Novák Csaba Zoltán, Oborni Teréz, Oláh Sándor, Orbán Zsolt, Pál-Antal Sándor, Plájás István, S. Sebestyén József, Sófalvi András, Szabó Károly, Szinyei Viktor, Tóth Szabolcs Barnabás, Ughy István, Vajda György, Zepezsaner Jenő, Zepezsaner Zsolt előzékenységét illeti a köszönet.

Külön köszönetet mondunk a múzeumi, levéltári vezetőknek, akik felismerve a vállalkozás fontosságát segítségünkre siettek, úgyszintén megköszönjük a közgyűjtemények munkatársainak, hogy a szerkesztők kéréseit készségesen, a lehető legrövidebb időn belül teljesítették. Köszönetet mondunk továbbá azoknak a kollégáknak, akik besegítettek a szervezési és szerkesztési munkákba vagy az illusztrációs anyag összegyűjtésének munkájába: Bélfenyéri Tamás (BBTE), Bicsok Zoltán (RNL HMH), Czikkelyné Nagy Erika (MNL OL), Dimény Attila (ILCM), Éber Magda, Ősi Sándor és Réti Zsolt grafikusok (MTA BTK Régészeti Intézet), Kiss Erika, Pallos Lajos, Tóth Csaba (MNM), Kocsis Gabriella (MTA BTK Történettudományi Intézet), Kolumbán Zsuzsánna (HRM), László Márton (RNL MMH), Mihály János (SzCPZM), Mitu Melinda (ENTM), Nagy Botond (RNL KovMH), Nagy Gyöngyvér (CsSzM), Oniga Erika (MMM), Póka Ágnes (MTA BTK Történettudományi Intézet), Sándor-Zsigmond Ibolya (MIM), Szőcsné Gazda Enikő (SzNM).

Végül köszönetet mondunk Székelyudvarhely megyei jogú városnak és Bunta Levente polgármester úrnak, mindazért az anyagi támogatásért, amely lehetővé tette a mű megjelenését.

A szerkesztőbizottság